

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ევროპეისტიკის დეპარტამენტი

კ ე ს ო ბ ო რ ჩ ხ ა ძ ე

ეგერიას მოგზაურობა და ქართული ლიტურგიკული პრაქტიკა V-X საუკუნეებში

სპეციალობა - ლიტერატურათმცოდნეობა
ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად

ავტორეფერატი

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:
პროფესორი მ. გიორგაძე

ბათუმი- 2019 წელი

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ
მეცნიერებათა ფაკულტეტის
ევროპეისტიკის დეპარტამენტში

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

მარინე გიორგაძე - ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი

შემფასებლები:

- 1. ნათია ნიკაჭაძე** - ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
სკოლა-ლიცეუმი მასტერკლასი
- 2. რამაზ ხალვაში** - ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი;
- 3. შოთა ჯიჯიეშვილი** - ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელობის უნივერსიტეტი

სადისერტაციო ნაშრომის დაცვა შედგება **2019 წლის 19 ივლისს,**
პარასკევს, 13:00 საათზე, 37-ე აუდიტორიაში, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ
მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ
შექმნილი სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: ბათუმი 6010, ნინოშვილის/რუსთაველის ქ. 35/32

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შეიძლება ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის

ბიბლიოთეკაში, ხოლო სადისერტაციო ნაშრომის ანოტაციისა -
ამავე უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე (www.bsu.edu.ge).

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი,

**ფილოლოგიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი
ნ. ფარტენაძე**

შესავალი

ეკლესიის სიღრმისეული განსაზღვრება, ეკლესიის რაობა პავლე მოციქულის ეპისტოლეში „ეფესელთა მიმართ“ გადმოგვცა, სადაც მოციქული ამბობს, რომ ეკლესია არის სხეული ქრისტე მაცხოვრისა. ეკლესიის თავი არის ქრისტე, რომელიც აღავსებს „ყოველივეს ყოველში.“

ქრისტიანულ ქვეყნებში ეკლესიის როლი დიდი და მნიშვნელოვანია, რადგან ქრისტიანობის აღიარება იმთავითვე სახელმწიფო რელიგიად აღიარებას ნიშნავდა. რელიგია ამ ინსტიტუტს განსაკუთრებულ ადგილს ანიჭებდა და ანიჭებს დღესაც, რადგან ეკლესიის მიზანია ერთობა შემოქმედისა და მისი ქმნილებისა (ადამიანისა). ადამიანი თავისუფლებამდე უნდა აამაღლოს და აზიაროს ღვთაებრივმა სრულყოფილებამ. პავლე მოციქული განსაზღვრავდა, რომ ეკლესია ქრისტეს სხეულია. შესაბამისად, იგი ერთია როგორც მიწიერ, ასევე კოსმიურ განზომილებაში.

მიწიერი ეკლესია კოსმიურთან, ზეციურ ეკლესიასთანაა კავშირში. ეკლესია თავად არის ქრისტეს სხეული, რომელიც თავისთავში მოიცავს სრულყოფილებას. მიწიერი ეკლესია ზეციერი ეკლესიისაკენ მიმავალი ერთადერთი გზაა. აქედან ვასკვნით, რომ ეკლესია ცოცხალი ორგანიზმია, რომელიც აერთიანებს რწმენით დაკავშირებულ ხალხსა და საიდუმლო რიტუალებს. ისინი ერთი საეკლესიო იერარქიის ხელმძღვანელობის ქვეშ იმყოფებიან. ეკლესია გვაძლევს გარკვეულ დოგმებს, კანონებს, რიტუალებს, რომელთა დაცვა და გათვალისწინება ერთგვარ წესრიგს აყალიბებს.

მართლმადიდებლური დოგმატიკის და ღვთიმეტყველების ერთ-ერთი მთავარი პუნქტი ეკლესიის შესახებ სწავლებაა. პირველი ორი მსოფლიო საეკლესიო კრება ტრინიტრული (წმინდა სამების შესახებ) კამათის ეპოქა იყო, სადაც წმინდა წერილისადმი გადმოცემის მიხედვით გამოიკვეთა მართლმადიდებლური სწავლება ყოვლწმინდა სამების შესახებ. ყოველი მომდევნო კრება და, მათ შორის, ნიკეის VII მსოფლიო საეკლესიო კრება იყო ეპოქა ქრისტოლოგიისა. ანუ, ამ დროს სწავლებამ ქრისტეს შესახებ, რომელიც სახარების ორგანული არსია, მიიღო დოგმატის ფორმა. ზოგადად, ეკლესიის შესახებ სწავლება მრავალთათვის გაუგებარი რჩება თანამედროვეობაში და ხშირად დაექვევებისა და კამათის საგანიცაა, ვინაიდან ხშირია, ეკლესიის მხოლოდ სამღვდლოებასთან გაიგივება.

ქრისტეს პირველი მიმდევრები ტაძრებში იკრიბებოდნენ ლოცვისათვის, ხოლო პურის გატეხვის წესს, ანუ ევქარისტიას, სახლებში ადასრულებდნენ. მოგვიანებით, როცა მორწმუნეთა რიცხვი გაიზარდა, საჭირო გახდა ცალკე სალოცავის მოწყობა, ანუ ეკლესიების არსებობა. გაჩნდა მოთხოვნილება, რომ განსაზღვრულიყო წესი, რომლის მიხედვითაც ჩამოყალიბდებოდა ყველა ის ერთიანობა, რაც საჭირო იყო საეკლესიო ღვთისმსახურებისათვის. ეს წესი კი განსაზღვრული და დაფუძნებული იქნებოდა ქრისტიანულ მოძღვრებაზე.

როდესაც ერთიანი ეკლესია ჩამოყალიბდა, ქრისტიანობა ოფიციალურ რელიგიად აღიარეს, წმინდა მამებმა ერთიანი ლიტურგიკა შეიმუშავეს, რომელიც საერთო უნდა ყოფილიყო ყველა ეკლესიისათვის, თუმცა მეტ-ნაკლები განსხვავებულობით. ეს განსხვავება გამოწვეული იქნებოდა სხვადასხვა ქვეყნის როგორც გეოგრაფიული, ასევე მენტალურობის გათვალისწინებით. გავიხსენოთ გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, სადაც გრიგოლი რამდენიმე ეკლესიის ტიპიკონზე დაყრდნობითა და საბაწმინდის ტიპიკონთან შეჯერებით აყალიბებს ტაოკლარჯეთში მის მიერ დაარსებული ეკლესია-მონასტრების ღვთისმსახურების წესს.

რა თქმა უნდა, ქართული ეკლესიაც ერთიანი ქრისტიანული სამყაროს ნაწილია და სწორედ ამიტომ შეუძლებელი იყო მას მკვეთრად განსხვავებული ფორმა ჰქონოდა. ცნობილია, რომ ქართული ლიტურგიკული პრაქტიკა ორ წესს აღიარებს, პირველი

ეს არის იერუსალიმური X საუკუნემდე (ამის ფაქტები წერილობითაც დასტურდება გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში) და შემდეგ, მეთერთმეტე საუკუნიდან იცვლება და ათონის წმინდა მთის ლიტურგიკას იღებს.

წარმოდგენილი ნაშრომის ძირითადი მიზანიც ეს არის, წარმოგვედგინა კავშირი ქართულ და იერუსალიმურ ეკლესიებს შორის, რაც დამტკიცებულია სხვადასხვა წყაროზე დაყრდნობით, თუმცა ჩვენი ნაშრომი კიდევ ერთი წყაროს წინ წამოწევას ითვალისწინებს და იგი არ არის ქართველი მკითხველისთვის ამ მხრივ დეტალურად განხილული.

საკვლევ მასალად ავიღეთ მეოთხე საუკუნის პილიგრიმი ქალის, ეგერიას (სხვადასხვა წყაროებში მას ეთერია სილვიადაც მოიხსენიებენ) მოგზაურობის დროს დაწერილი დღიურები. რას წარმოადგენს ეს ნაშრომი ამაზე დეტალურად ქვევით ვისაუბრებთ, აქ მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ ეგერია პილიგრიმი ქალია, რომელიც მოგზაურობდა წმინდა მიწაზე ისე, როგორც ამას სხვა პილიგრიმები აკეთებდნენ, ანუ მან ბიბლიაში არსებული ინფორმაციით აირჩია პილიგრიმული გზა და მოინახულა ყველა ის ადგილი, სადაც ბიბლიის მიხედვით მნიშვნელოვანი რამ მომხდარა. ეგერია პალესტინისა და იერუსალიმის მონახულებით საინტერესო გზას გადის, რომლის შესახებ დეტალურად გვამცნო და რომელშიც დაწვრილებითაა აღწერა როგორც გარემო, ასევე ყველა ის რიტუალური წესი, რაც წმინდა ადგილებში უნახავს კიდევ.

შევეცადეთ, სწორედ ამ ჩანაწერების მიხედვით გაგვერკვია, რამდენად ახლოსაა ქართული ეკლესიის ლიტურგიკული წეს-ჩვეულებანი ადრექრისტიანულ იერუსალიმის ეკლესიასა და ქართულ ეკლესიას შორი V-X საუკუნეებში, აღმოგვეჩინა მსგავსებები და განსხვავებები. ამიტომ ნაშრომის მიზნის გათვალისწინებით ჩვენ წინაშე დაისვა ამოცანა, რომელიც საინტერესო საკვლევია აღმოჩნდა ჩემთვის და ვფიქრობ, არც საზოგადოებისათვის იქნება ინტერესს მოკლებული.

წარმოდგენილი ნაშრომი რამდენიმე თავისგან შედგება.

კერძოდ:

შესავალი

I თავი მომლოცველობა და მისი ისტორია

II თავი ლიტურგიკული პრაქტიკა ადრექრისტიანულ ხანაში (იერუსალიმის ეკლესიის ლიტურგიკა)

III თავი ეგერია და მისი მოგზაურობის დღიურები

IV თავი ქართული ქრისტიანული ეკლესია V-X საუკუნეებში და ლიტურგიკული პრაქტიკა გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ მიხედვით

დასკვნა.

პირველი თავში ყურადღება გამახვილებული მაქვს მომლოცველობაზე (პილიგრიმობა) და მის ისტორიაზე. ანუ როდის იწყება პილიგრიმული მსვლელობა წმინდა მიწაზე, რამდენად აქტუალური იყო ზოგადად ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ წმინდა მიწისაკენ სვლა. როგორი იყო პილიგრიმთა მარშრუტი.

მეორე თავი ადრექრისტიანული პერიოდის განხილვას. თავად ტერმინის, ლიტურგიკის არსსა და იერუსალიმის ეკლესიის ლიტურგიკას გადმოცემს

მესამე თავი დავუთმე ეგერიას და მისი მოგზაურობის დღიურებს, სადაც პილიგრიმი ქალი აღწერს თავის მოგზაურობას და მარშრუტს. როგორი იყო მდგომარეობა ამ პერიოდის აღმოსავლეთში და ქრისტიანული ეკლესიის ლიტურგიკას.

მეოთხე თავში ქართული ეკლესიის V-X საუკუნეების ისტორია და გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ ანალიზი და შეფსება გადმოვეცით და შევეცადეთ კავშირი გაგვევლო იერუსალიმის ლიტურგიკასთან.

საკვლევი თემის სიახლე - ნაშრომის სიახლე ისაა, რომ შევეცადეთ კიდევ ერთი არგუმენტის წარმოჩენით პარალელი გაგვევლო ქართულ და იერუსალიმურ ეკლესიას შორის. ამავე დროს, ვფიქრობ, ახალი ტექსტის ქართულად თარგმნა სხვა, მომავალ კვლევებსაც ჩაუყრის საფუძველს.

საკვლევი თემის აქტუალობა- თემის აქტუალობა მდგომარეობს იმაში, რომ თანამედროვე სამყაროში გაჩნდა გარკვეულ წილად უნდობლობა ეკლესიასა და საზოგადოებას შორის. და ეს უნდობლობა სწორედაც თეოლოგიური საკითხების ნაკლებად ცოდნის შედეგი უნდა იყოს. ვფიქრობ, ზეპირი გადმოცემებითა და ცრუსწავლებით ეკლესია კარგავს იმ

ფუნქციას, რაც იმთავითვე იყო მასში ჩადებული და სწორად განსაზღვრა ზოგიერთი დოგმატური თუ ლიტურგიკული საკითხისა საჭიროა საზოგადოებისათვის.

წარმოდგენილი ნაშრომი საინტერესოა, რადგან ახალი ტექსტის კვლევა და მისი დაკავშირება არსებულთან ნიშნავს საკითხის აქტუალობას. ეკლესიის ისტორიისათვის ლიტურგიული პრაქტიკის კვლევა შესაძლებელია ახალი ფაქტებით შეივსოს. მოხდება შეპირისპირებითი ანალიზი ქართული და იერუსალიმური ლიტურგიული პრაქტიკისა.

კვლევის მეთოდები- თემაზე მუშაობისას გამოვიყენე კვლევის, ისეთი მეთოდები, როგორცაა ნაშრომის შესაბამისი წყაროებისა და ლიტერატურის შესწავლა და კლასიფიკაცია, მონაცემთა ანალიზი, შედარებისა და შეპირისპირების ანალიზი და სინთეზი. ტექსტის სემნტიკური ანალიზი, ტექსტის თარგმანი და ანალიზი.

თავი I

მომლოცველობა და მისი ისტორია

მომლოცველობის ისტორია ისეთივე ძველია, როგორც თავად ქრისტიანობა. მსოფლიოში ქრისტიანობის გავრცელებას მოჰყვა მორწმუნეებში გაღვიძებულიყო ის სურვილი, რომლის მიხედვითან ისინი იწყებენ სვლას წმინდა ადგილებისაკენ და მოელოცათ ყველა ის სიწმინდე, რომელიც უკავშირდებოდა მესიას, ღვთისმშობელსა თუ სხვა წმინდანებს. ამით პილიგრიმები

ფიქრობდნენ, რომ გამოისყიდნენ ადამიანურ ცოდვებს, დაწყებული პირველცოდვიდან. მათთვის მთავარი სწორედ ცოდვათაგან გათავისუფლება იყო და ყოველგვარ კომფორტს თმობდნენ: განიძარცვებოდნენ, მონაგარს ჰყიდდნენ, მოწყალებად არიგებდნენ, იმოსებოდნენ მწირის ტანისამოსით და ქრისტეს გზას დაადგებოდნენ.

პილიგრიმების შესახებ პირველწყარო თავად ბიბლიაა, სადაც ყველაზე ადრეულ ცნობებს ვხვდებით მომლოცველ-პილიგრიმებზე. როდესაც ებრაელები პასექის დღესასწაულის აღსანიშნავად მიდიოდნენ მთავარი ქალაქისაკენ, იერუსალიმისაკენ, რომ მოელოცათ დიდი ტაძარი. ამის კიდევ ერთი მაგალითი იესო ქრისტეს დიდებით შესვლა იერუსალიმში, პასექის დღესასწაულზე.

პილიგრიმოზას გარკვეული სირთულეები ახლდა თან. უსაფრთხო გადაადგილება უპირველესი იყო ამათგან, ამიტომ რომის იმპერიის მართველები ცდილობდნენ უსაფრთხო გარემო შეექმნა გზებზე, რომელზეც გადაადგილდებოდნენ როგორც რომაული ლეგიონები, ასევე მოგზაურები, ვაჭრები, თუ პილიგრიმ-მომლოცველები. ამავე დროს იქმნებოდა სპეციალური რუკები, რომელშიც აღნიშნული იყო ყველა ის ადგილი, სადაც შესაძლებელი იქნებოდა თავი შეეფარებინათ და დაბინავებულიყვნენ მომლოცველები, თუ სხვა მოგზაურ-ვაჭრები.

გარდა სახმელეთო გზებისა, მომლოცველები ხშირად საზღვაო გზითაც გადაადგილდებოდნენ. ხომალდთა გემზანზე თავს

იყრიდნენ სხვადასხვა ერის წარმომადგენლები, ვაჭრები, მსახიობები, ჯარისკაცები, პილიგრიმები, ანუ სხვადასხვა კულტურისა თუ რელიგიის წარმომადგენელი, ამიტომ ეს კარგი ადგილი იყო მქადაგებელთათვის, რომლებიც ქრისტეს სახარებას და წმინდა წერილს იქადაგებდა. ასე მოიქცა მოციქული პავლეც.

არა ერთი წმინდა მამა გვაწვდის ცნობას მომლოცველთა შესახებ. მეოთხე საუკუნეში განსაკუთრებით ძლიერდება პილიგრიმთა სვლები იერუსალიმისკენ. ეს ინტერესი განსაკუთრებით მას შემდეგ გაძლიერდა, როცა 326 წელს წმინდა მიწაზე იმოგზაურა კონსტანტინე დიდის დედამ, დედოფალმა ელენემ და გოლგოთის მთაზე აღმოაჩინა ქრისტეს ჯვარცმის ადგილი. აქედან განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს ქრისტიანულ სამყაროში იერუსალიმისაკენ პოლიგრიმული სვლები და მომლოცველთა რაოდენობა იზრდება წმინდა მიწაზე.

პალესტინამ კი განსაკუთრებული მნიშვნელობა მას შემდეგ შეიძინა, რაც კონსტანტინე I იგი წმინდა მიწად გამოაცხადა. პალესტინისა და იერუსალიმის განდიდება საიმპერატორო ოჯახის უშუალო დამსახურებაა. კონსტანტინემ ნიკეის საეკლესიო კრების წევრებს შესთავაზა იერუსალიმის წმინდა ქალაქად აღიარება, ხოლო დედოფალ ელენეს კი შეიძლება ვუწოდოთ წმინდა არქეოლოგიის ფუძემდებელი.

იერუსალიმისთვის წმინდა ქალაქის წოდებას აქ ახალი ბაზილიკებისა და ტაძრების მშენებლობის სიმრავლე მოჰყვა და ამავე დროს, იგი ნელ-ნელა მომლოცველთა თავშესაფარად და

სახლად იქცა. ამიტომ არაერთი სპეციალური სახლი აშენდა, სადაც მწირ-პილიგრიმებს თავშესაფარს აძლევდნენ.

პილიგრიმები წმინდა ადგილებს არა მხოლოდ სახარებიდან ეძიებდნენ, არამედ ძველი აღქმიდანაც, რომ წინასწარმეტყველთა, მამამთავართა საფლავებისთვის, განსაკუთრებით სოლომონის საფლავისათვის, ეცათ პატივი და მოელოცათ.

ამის შესახებ ერთ-ერთ ხელნაწერშიც ვკითხულობთ, რომელიც IV საუკუნეს განეკუთვნება: „ჩვენ მივედით წმინდა სიონის ბაზილიკაში, სადაც ინახება უამრავი შესანიშნავი ნივთი, მათ შორის ერთი ქვა, რომელიც, როგორც ბიბლია გვამცნობს, თავის დროზე მშენებლებს გამოუსადეგარად ჩაუთვლიათ. როცა იესო ქრისტე მოვიდა ტაძარში, რომელიც წმინა იაკობის სახლი ყოფილა, უნახავს ეს ქვა, აულია და კუთხეში დაუდგამს. ქვის აღება ნებისმიერ მომლოცველს შეუძლია. შესაძლებელია ამ ქვის ხელში აღება და თუკი მას ყურთან მიიტანო, მაშინ გაიგონეთ უამრავი ხალხის ხმას.

ამავე ტაძარში ინახება ძელი, რომელზეც უფალი იყო მიკრული. ეს ყველაფერი სასწაულებრივად არის აღბეჭდილი მასზე, რადგან უფალი იმდენად მჭიდროდ იყო ძელზე გაკრული, რომ ადვილად შეამჩნევთ მისი ხელისა და თითების ანაბეჭდს. მომლოცველები იმდენაც ნათლად ხედავენ მას, რომ მასზე ნაჭერსაც დებენ და ნაჭერზე გადმოდის ხატება. სასწაულებრივი ძალა აქვს ამ ნაჭერს შემდგომში, რომელსაც უამრავი დაავადების განკურნება შეუძლია. ხშირად მომლოცველები ყელზე იხვევენ მას

და ამით კურთხევას იღებენ უფლისგან. აქვე ინახება თასი, რომლითაც წმინდა მოციქულები ატარებდნენ პირველ ლიტურგიკას მას შემდეგ, რაც უფალი აღსდგა .

საინტერესოა ერთი ფაქტიც, პილიგრიმთა ყველაზე მასიური სვლა იწყებოდა ქრისტესშობიდან და გრძელდებოდა სულთმოფენობამდე. განსაკუთრებულად მრავარიცხოვნობა შეინიშნებოდა იერუსალიმში აღდგომის დღესასწაულზე, როცა პილიგრიმთა ახალ-ახალი ტალღა დაუსრულებლად მოედინებოდა აქეთ. ხშირად პილიგრიმები თავად აღწერდნენ თავიანთ მარშრუტს, რაც ერთგვარად გზამკვლევი იყო სხვა მომლოცველისათვის.

ყურადღება მისაქცევია ისიც, რომ მომლოცველებმა თითქოსდა ჩამოაყალიბეს ე.წ. პილიგრიმული ჩაცმულობაც. მომლოცველი მამაკაცი აუცილებლად გრძელ თმასა და წვერს ატარებდა, ხელში ჯოხი ეჭირა, წელზე თოკი ჰქონდათ, რომელზეც წყლის მათარა იყო დამაგრებული.

ჩვენამდე მოღწეულია არა ერთი დოკუმენტი თუ ხელნაწერი, სადაც პილიგრიმების მოგზაურობის შესახებაა საუბარი. ისინი დაწვრილებით აღწერენ სად, როგორ და რატომ მიდიან მოსალოცად. „და თუ ამის შემდეგ მე ცოცხალი ვიქნები, მოგიყვებით იმ ღვთაებრივ სიყვარულზე და თუკი ღმერთი ინებებს ყველა იმ ადგილზე,რომელიც მოვილოცე... თქვენ კი, ჩემო ძვირფასო დებო, იყავით მოწყალენი და ილოცეთ ჩემთვის,

მომიხსენიეთ ლოცვებში, ცოცხალი ან მკვდარი.“- წერს ერთი პილიგრიმი ქალი IV საუკუნეში.

თავი II

ლიტურგიკული პრაქტიკა ადრექრისტიანულ ხანაში (
იერუსალიმის ეკლესიის ლიტურგიკა)

ძველი და ახალი აღთქმის ეკლესიებს ცოცხალი კავშირი აერთიანებს. სჯული და მსახურების წესი, რომელიც ღმერთმა მოსეს პირით მისცა ებრაელებს, წინასახეა ახალი აღქმისა და მომავალი ეკლესიისა. ძველი აღთქმის წინასწარმეტყველები მუდმივად მიუთითებდნენ მესიის მისვლასა და ახალ სჯულზე, რომელიც ჭეშმარიტ ნათელზე ქადაგებდა და ადამიანთა გულსა და მოდგმას გაანათებდა.

ეკლესიის გავრცელების შესახებ პირველ ცნობებს წმინდა მახარობელი ლუკა გვაძლევს „საქმე მოციქულთაში“. ამრიგად, ღმრთის უდიდესი წყალობით, ჩვენ მისი არსებობის პირველი წლების შესასწავლად წმინდა წერილი -საქმე მოციქულთა და მოციქულთა ეპისტოლენი გვაქვს.

ეკლესიის არსებობის პირველი წლების შესასწავლად გამოიყენება აგრეთვე წმინდა გადმოცემაც, რომელიც უტყუარ ცნობებს გვაწვდის ეკლესიის მოწყობის, ღვთისმსახურების წესების, სწავლებისა და მართვის შესახებ. ეს გადმოცემანი წმინდათა ცხოვრებებმა და თხზულებებმა შემოგვინახეს.

ელეონის მთაზე ქრისტეს ამაღლების შემდეგ, მოწაფეები ხშირად იკრიბებოდნენ სიონის მთაზე და განუწყვეტლივ ლოცულობდნენ ოთახში, (სავარაუდოდ ეს სწორედ ის ოთახი უნდა იყოს, რომელშიც მაცხოვარმა საიდუმლო სერობა გამართა), დაახლოებით 120 ადამიანი. მაშინ ქრისტეს ეკლესია ასე მცირერიცხოვანი იყო, რომელიც შემდგომში მთელ დედამიწაზე უნდა გავრცელებულიყო.

პირველი ეკლესია, ებრაელი იუდეველებისგან შედგებოდა და ითვლებოდა იუდაიზმის ერთ-ერთ განშტოებად, ჯერ კიდევ სახარებაში ვხედავთ, რომ მრავალი რაბინი ისმენდა იესოს სწავლებას და გარკვეულწილად ისინი სიმპათიებითაც იყვნენ განწყობილნი მისი ქადაგებების მიმართ. გარკვეული დროის განმავლობაში, სანამ ქრისტიანები მიიჩნეოდნენ იუდაიზმის ერთ-ერთ განშტოებად ისინი არ იღვენებოდნენ რომაელების მიერ, რადგან იუდაიზმი ებრაელთა ხელშეუხებელ რელიგიად იყო მიჩნეული და რომაელები მას არ კრძალავდნენ. აუცილებელია ვიცოდეთ პირველი ქრისტიანული თემის, ანუ კრებულის-ეკლესიის სტრუქტურა .

როგორი იყო ეკლესიის სტრუქტურა?

ახალ აღთქმაში ჩამოთვლილნი არიან ეკლესიის სხვადასხვა სახის მსახურნი: მოციქულები, უხუცესები, მახარებლები (ევანგელისტები) და დიაკვნები. ყველა ეს ზემოთ ჩამოთვლილი თანამდებობები წარმოადგენენ ფუნქციებს მსახურებაში. ის

ადამიანები, რომლებიც ამ მსახურებებში იდგნენ, შემოსილნი იყვნენ ძალაუფლებითა და ავტორიტეტით, რათა ეხელმძღვანელათ მორწუნეთათვის. საეკლესიო თანამდებობების მოსახერხებელი ანალიზისათვის უპრიანი იქნება მათი დაყოფა ორ ჯგუფად – საერთოებად და ადგილობრივებად.

საერთო მსახურებს შეიძლება მივაკუთვნოთ მოციქულები, წინასწარმეტყველები, მოძღვრები (მასწავლებლები) და მახარობლები. საეკლესიო ისტორია თავის თეორიებს, პრაქტიკულ მოძღვრებასა და საეკლესიო ცხოვრებას, უშუალოდ მოციქულთა მოძღვრებას ადარებს. ეს სამი თანამდებობა: მოციქული, წინასწარმეტყველი და მოძღვარი (მასწავლებელი) საერთოა. მათი ძალაუფლება არ არის შემოსაზღვრული, რომელიმე ტერიტორიით, რადგან ის მთელს ეკლესიაზე ვრცელდებოდა. ყველა მოციქულს გააჩნდა თავისი სამოციქულო ძალაუფლება, იმისდა დამოუკიდებლად, თუ სად იმყოფებოდნენ ისინი მოცემულ მომენტში: იერუსალიმში, ანტიოქიაში, სამარიაში, გალატიაში და ა.შ იმავს თქმა შეგვიძლია წინასწარმეტყველებზეც. ყველა საერთო ჯგუფში შემავალ მსახურებს ჰქონდათ ერთი საერთო ნიშანი: არც ერთი მათგანი არ იყო მიჯაჭვული რომელიმე კონკრეტულ საცხოვრებელ ადგილზე, ანდა თემზე. ისინი მოგზაურობდნენ და მოძღვრავდნენ სამწყსოს. დიაკვნების წარმოშობა ეკლესიაში, მოციქულთა საქმეების მეექვსე თავს უკავშირდება, თუმცა თავად სიტყვა – „დიაკონი“ წმიდა წერილის ამ თავში გამოყენებული არ არის. სიტყვა „დიაკონის“ ბერძნული ანალოგია – „მსახური“,

სწორედ ეს შედიოდა ამ შეიდეულის მოვალეობაში—ყოფილიყვნენ ქრისტიანული თემის მსახურები და თავის თავზე აედოთ მისი წევრების ყველა ფიზიკური მოთხოვნილების მოგვარებაზე ზრუნვა და პასუხისმგებლობა.

საეკლესიო სტრუქტურისათვის მნიშვნელოვანია ზიარება-სერობა. იესო თავისი დედამიწაზე ყოფნის ბოლო დღეს თავისივე მოწაფეებთან აღნიშნავდა პასექის დღესასწაულს, და თან კვლავ ახსენებდა თავის მოწაფეებს, რომ უნდა ხსომებოდათ მისი სამსხვერპლო სიკვდილი პურისა და ღვინის მიღებით, რომელიც ალეგორიულად, სწორედ რომ განასახიერებდა მის სისხლსა და ხორცს. ზიარება ქრისტიანული თაყვანისცემის ძირითადი შემადგენელი ნაწილია. ნათლისღების შემდეგ ზიარება არის ქრისტესთან და ქრისტეს ეკლესიათა დაახლოება და თანაზიარობა.

ადრეული ქრისტიანები თავიანთ მსახურებას საგალობლების გალობის თანხლებით ატარებდნენ, რომელიც ძირითადად აღებული იყო ფსალმუნებიდან. აქედან შეგვიძლია კიდევ ერთი რამ დავასკვნათ, რომ პირველი ქრისტიანები თავიანთ ღვთისმსახურებას სახლებში ატარებდნენ.

თუმცა მოგვიანებით, რა თქმა უნდა, შეიცვალა საეკლესიო ლიტურგიკა და დროთა განმავლობაში იცვლებოდა მისი სტრუქტურა, აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მთავარი წესი უცვლელი რჩებოდა. ეს იყო ნათლისცემისა და ზიარების მიღების წესი.

IV საუკუნეში სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადებულმა ქრისტიანულმა ეკლესიამ თავისი მოწყობა რომის იმპერიის ადმინისტრაციულ დაყოფას შეუსაბამა. რომის იმპერია დაახლოებით 100 პროვინციად იყოფოდა და ყოველი პროვინცია საქალაქო ოლქებად. ქრისტიანულმა ეკლესიამ ამ ოლქებში სამრევლოები მოაწყო, რომლებსაც მღვდლები უძღვებოდნენ. ისინი ექვემდებარებოდნენ სამოქალაქო ოლქის ეპისკოპოსს, ხოლო საქალაქო ოლქების ეპისკოპოსები - პროვინციის არქიეპისკოპოსს. ყველაზე მაღალი საფეხური იყო პატრიარქი. ასეთი საპატრიარქო სულ 5 იყო: რომის , ალექსანდრიის, ანტიოქიის, კონსტანტინეპოლისა და იერუსალიმის. ქრისტიანული ეკლესიის ერთიანობას მსოფლიო საეკლესიო კრებები განასახიერებდა.

ბერ-მონაზვნური ცხოვრება ერთგვარ წესს მოითხოვდა და ამიტომ დაკანონება მოხდა საღმრთო ლიტურგიის, ანუ ღვთისმსახურებისა, რომლის დროსაც სრულდება წმ. ზიარების საიდუმლო, ანუ ევქარისტია, როგორც ცოცხალთავის, ასევე მიცვალებულთათვის. ეს წესი თავად საიდუმლო სერობაზე დადგინდა ქრისტეს მიერ. წირვაზე მოიხსენიება ქრისტეს ცხოვრება შობიდან ამაღლებამდე. დღეისათვის სრულდება წმ. იაკობის, წმ. ბასილი დიდის, წმ. იოანე ოქროპირისა და წმ. გრიგოლი დოლოგოსის მიერ ჯერ კიდევ ადრეულ ქრისტიანობაში შედგენილი წირვები.

IV საუკუნეში წმ. ბასილი დიდმა წერილობით ჩამოაყალიბა ლიტურგიის სახე, იგი იაკობ მოციქულის შემოკლებულ ვარიანტს წარმოადგენდა. ხოლო იაონე ოქროპირმა კიდევ უფრო შეამოკლა და შემოიღო შემოკლებული ხარისხი.

იერუსალიმის ეკლესიების წეს-განჩინებანი საერთო ინტერესს წარმოადგენს როგორც ქართული ეკლესიისათვის, ასევე მსოფლიო ეკლესიებისათვის. ეკლესიამ თავიდანვე მიაქცია ყურადღება ღვთისმსახურებაში თვითნებობების აღაგმვას და ამიტომაც იქმნება სავალდებულო წესი. ამ წესს კი ტიპიკონი უწოდა, რომელშიც არის ერთგვარი რეგულაცია საეკლესიო ცხოვრებისა. ეს ერთგვარი სახელმძღვანელოა.

თავი III

ეგერია და მისი მოგზაურობის დღიურები

ვინ არის ეგერია და საიდანაა იგი წარმოშობით? რა მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს მას ქრისტიანულ სამყაროში?

როგორც წყარო გვაუწყებს, იგი პილიგრიმი-მოგზაური ქალაია, რომელმაც არა მხოლოდ იმოგზაურა და პილიგრიმული გზა განვლო წმინდა მიწაზე, არამედ მან აღწერა კიდევ თავისი მოგზაურობა. ხოლო ამ მოგზაურობის შესახებ თავად სწერს თავის ეპისტოლეებში. დღეს იგი ცნობილია, როგორც ITINERARIUM EGERIAE.

შუა ნაწილი ამ ნაწარმოებისა შემორჩენილია Codex Aretinus, რომელიც შეადგინეს რომის ეკლესიაში მეთერთმეტე საუკუნეში. ამ წერილის დასაწყისი და ბოლო არ არის შემორჩენილი და არც ნაწარმოების დასათაურებაა ცნობილი. იგი 1884 წელს აღმოაჩინა იტალიელმა მეცნიერმა ჯან ფრანჩესკო გამურინიმ. მანვე გამოაქვეყნა „მოგზაურობანის“ სახელწოდებით ჟურნალ „Studi e documenti di istoria e diritto T.V“ მოგვიანებით, კერძოდ, 1887 წელს , იგი გადამუშავებული ტექსტის სახით გამოქვეყდა.

მნიშვნელოვანია ის, რომ ეს ხელნაწერი საკმაოდ საინტერესო და ამავდროულად განსაკუთრებულ როლს ასრულებს მომლოცველთა ისტორიაში.

ხელნაწერი, რომელიც გამურინიმ აღმოაჩინა მიეკუთვნება არეცოს წმინდა მარიას სამძმოს ბიბლიოთეკას და იგი არ უნდა სცილდებოდეს XII საუკუნეს. ხელნაწერი 87 ფურცლისაგან შედგება და შესრულებულია ერთი ადამიანი მიერ, ე.წ. ლანგობარდიული კალიგრაფიით, რომელიც გვხდება მონტე-კასინოს მრავალ ხელნაწერში. პერგამენტის სიმაღლე 207 მმ-ია, ხოლო სიგანე 138 მმ. ნაწერი ერთ ხაზად მიდის. პირველ ცამეტ გვერდზე პუატის ეპისკოპოსის წმინდა ჰილარის ტრაქტატია De mysteriis დაწერილი, რომელიც სრულდება ასე: “Finit tractatus mysteriorum Sancta Hilarii, episcopo ab Aldam usque ad Noe, deinde Abraae, Isaac, Iacob, Moyses et Osee prophetae et Heliae. “

დაწერის თარიღის სავარაუდოდ უნდა ემთხვეოდეს IV საუკუნის ბოლო ათწლეულს. როგორ შეიძლება დავადგინოთ?

ნაწარმოების შინაარსიდან გამომდინარე ეს მოგზაურობა უნდა განხორციელებულიყო არაუგვიანეს IV საუკუნის ბოლო ათწლეულში. ამ მონაცემებიდან აღსანიშნავია, რომ იგი კონსტანტინე დიდის შემდეგი პერიოდია.

რაც შეეხება ვინაობას, არსად ჩანს ამის შესახებ ცნობები, ანუ თავად არ ჰყვება, თუმცა, როცა თავის თავის ერთ-ერთ ეპისტოლში მდინარე ევფრატს სიდიდით მდინარე რონას ადარებს, რითაც თავისუფლად შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი წარმოშობით გალიიდან უნდა იყოს, რასაც ადასტურებს ედესის ეპისკოპოსის სიტყვები, რომ იგი აქ მოვიდა *de extremis porro terries*. მას ჰქონდა სურვილი ენახა აღმოსავლეთის წმინდა ადგილები დაწყებული ეგვიპტიდან, სადაც იყო თებეიდა, სინას მთა, პალესტინა, სირია და მცირე აზია. შეჩერებულიყო იმ პუნქტებში, რომელიც უკავშირდებოდა გარკვეულ წმინდა მოგონებებს, ან რომელიც მიიზიდავდა მომლოცველებს იქ შემონახული წმინდა ნაწილებით. (ზემოთ უკვე ავლნიშნეთ, რომ მომლოცველთა ჩანაწერები ერთგვარ ცნობარს წარმოადგენდა სხვა მომლოცველისათვის, სადაც მითითებული იყო კონკრეტული ადგილები, რისი ხილვა და მოლოცვა შესაძლებელი იქნებოდა დაინტერესებულ პირთათვის). როგორც ხელნაწერიდან ჩანს, პალესტინაში ეგერიამ (ეთერია სილვიამ) 3 წელი დაჰყო. ცხოვრობდა იერუსალიმში, საიდანაც

ხშირად მიემგზავრებოდა და ნახულობდა ბიბლიური მოვლენების ადგილებს. თავისი მდგომარეობით, როგორც პილიგრიმი, მას ყველგან დიდი ყურადღებით ლებულობდნენ და მოწიწებითაც ეპყრობოდნენ. აქედან ისიც შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იგი ცნობილ და მდიდარი ოჯახის შვილი უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს მას თან ახლავს მრავალრიცხოვანი ამაღლა, ყველაგან ხვდებიან და აცილებენ ეპისკოპოსები, სახიფათო ადგილებში კი სამხედრო მცველები დაჰყვებიან.

მას კარგი განათლებაც აქვს მიღებული, იცნობს წმინდა წერილს, ასევე აპოკრიფულ ლიტერატურას. როცა დაუსრულებია მოგზაურობა, კონსტანტინეპოლში ჩასულა, სადაც გასჩენია სურვილი, რომ ამის შესახებ მოეყოლა თავისი დებისათვის, რომელიც სამშობლოში დარჩნენ. ვინ უნდა ვიგულისხმოთ დებში, სისხლით ნათესავები, თუ ისინი, ვინც სულიერად იყვნენ მასთან დაკავშირებული? სავარაუდოდ ესენი მონაზვნები უნდა ყოფილიყვნენ. შესაძლებელია მომლოცველი თავად მონაზონი, თუმცა წერილებში ამაზე მინიშნებელიც კი არაფერია.

IV თავი

ქართული ქრისტიანული ეკლესია V-X საუკუნეებში და ლიტურგიკული პრაქტიკა გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ მიხედვით

ქრისტიანობა, როგორც სახელმწიფო რელიგია მოგვიანებით მირიან მეფის დროს გახდა. მისი გავრცელება ტრადიციულად წმინდა ნინოს უკავშირდება. მას შემდეგ, რაც მირიანმა, ქრისტიანობის არსი შეიმეცნა და აღიარა იმპერატორ კონსტანტინესთან მოციქულები გააგზავნა და მღვდლების გამოგზავნა სთხოვა.

კონსტანტინე დიდმა და დედოფალმა ელენემ ქართლში ეპისკოპოსი იოანე, ორი მღვდელი და სამი დიაკონი გამოაგზავნა, რომლებმაც იმპერატორისაგან ჯვარი, ხატი, შესაწირი და წერილები გამოუგზავნეს. სწორედ აქედან იწყება ქართლში ქრისტიანობის, როგორც სახელმწიფო რელიგიის ისტორია. ამის შესახებ ცნობები ლეონტი მროველის „მოქცევაი ქართლისაჲში“ არის დაცული. თუმცა ამ ფაქტს უცხოელი ავტორებიც ადასტურებენ, რომელთაგან პირველ რიგში უნდა უნდა აღინიშნოს გელასი კესარიელი, რუფინუსი, თეოდორიტი კვირელი და გელასი კვიზიკელი. ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თარიღად 326 წელს აცხადებენ.

ქართული ეკლესიის ისტორიაში არსად ჩანს სარწმუნოებრივ ნიადაგზე არსებულ შეხლა-შემოხლა და არც მწვალებლური მიმდინარეობის არსებობაა ცნობილი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ მათი მიმდევრები არ იყვნენ და შესაბამისად ვერც ეკლესიას დაუპირისპირდებოდნენ ისინი. მოგვიანებით სწორედ ეს გახლდა ერთი მნიშვნელოვანი არგუმენტი გიორგი მთაწმინდელისა და

ანტიოქიის პატრიარქს შორის გამართულ დისკუსიაში, სადაც გიორგი მთაწმინდელი ასე პასუხობს პატრიარქს: „ვინაიდან ერთი ღმერთი გვიცნობიეს, არღარა უარ-გვიყოფიეს და არცა მწვალების მიმართ მიდრეკილ არს ნათესავნი ჩუენნი და ყოველთა უვარის-მყოფელთ და მწვალებელთა შევაჩუენებთ და დავსწყევი ამასა საფუძველსა ზედა მართლმადიდებლობისასა და მცნებათა და ქადაგებათა ზედ წმიდათა მოციქულთასა მტკიცე ვართ.“ იგივე განაცხადა მან ბიზანტიის კეისართან: „რაჟამს ერთგზის გვიცნობიეს, არღარა მიდრეკილ ვართ მარცხულ, გინა მარჯულ და არცა მივედრიკებით, თუ ღმერთსა უნდეს.“

ეგრემ მცირეც ამავე აზრს აგრძელებს, როცა ამბობს: „არს-მცა და ჰგიეს მარადის საფარველისა ზედა მართლმადიდებლობისა მისისა (ქრისტესი) ვიდრე მოაქამომდე უცვალებელად დაცული ნათესავი ჩუენი“

ვერ ვიტყვი, რომ ფარული მტერი არ ჰყავდა ქართულ ეკლესიას, ან მწვალებელთა მიმდევრები არ იყვნენ, უბრალოდ მათ არ ჰქონდათ ისეთი ძლიერი მხარდამჭერები, თუ მიმდევრები, როგორც ეს შეიძლება ჰყოლოდათ ბიზანტიაში, ან წინა აზიაში.... იყო ცალკეული შემთხვევები, როცა ქართული ეკლესიის სათავეში დიდ თანამდებობაზე ასეთები ახერხებდნენ მაღალი თანამდებობის დაკავებას. ამის ნათელ მაგალითს გადმოგვცემს ჯუანშერი, როცა გვამცნობს, რომ არჩილ მეფემ ეპისკოპოსად მოზიდანი, ეროვნებით სპარსი, დასვა, რომელიც თავს

მართლმადიდებლად აჩვენებდა, სინამდვილეში კი მოგვი იყო და ქრისტიანულ „წესთა შემშლელი“ იყო. „და ვერ უგრძნეს არჩილ მეფემან და ძემან მისმან უსჯულოება მოზიდანის“-ო- წერდა მემატინე. მემატინე იმასაც გვამცნობს, რომ მოზიდანი წიგნებსაც წერდა „ყოვლისა საცდურებისასა“, რომელიც მოგვიანებით ეპისკოპოსმა მიქაელმა დაწვა. მოზიდანი, როგორც აღვნიშნეთ, არჩილ მეფეს დაუნიშნავს, ანუ დაახლოებით 429-437 წლებში მეფობს, ივანე ჯავახიშვილი მიიჩნევს, რომ იგი ნესტორის ერესის მიმდევარი უნდა ყოფილიყო, ანუ იგი მანქველია. ეს კი ნათელი მაგალითია, იმისა, რომ ქართული ეკლესია სულაც არ იყო დაცული მსგავსი ტიპის „ამბებისაგან“. ამავდროულად ეს იმასაც მიუთითებს, რომ ქართული ეკლესია არ არის ცალკე მდგომი, არამედ იგი მსოფლიო ეკლესიის ორგანული ნაწილია, სადაც ყველა ის პროცესი ხდება, რაც შეიძლება მომხდარიყო სხვა ეკლესიებში.

მეხუთე საუკუნის სასულიერო მოღვაწეთა შორის განსაკუთრებული ადგილი პეტრე იბერს უჭირავს, რომელსაც ბერძნულ-სირიულ-ქართული წყაროები „მეორე პავლეს“ უწოდებს, დიდ პეტრესა და მოციქულთა სწორად მიიჩნევს.

მეშვიდე საუკუნეში ქართული ეკლესიის ისტორიაში კიდევ ერთი საინტერესო ფაქტი მოხდა, როცა ქართველებსა და სომხებს შორის დაპირისპირება დაიწყო და ქართული და სომხური ეკლესია გაიყო. ქართველები დიოფიზიტურ მიმდინარეობისა იყვნენ, ხოლო სომხები მონოფიზიტურ ფრთას მიემხრენ. ეს თავისთავად იწვევდა

მათ შორის დიდ დაპირისპირებას და ხშირ შემთხვევაში ეს პოლემიკა დაშინების პოლიტიკით იცვლებოდა, კერძოდ სომხები ხშირად ქართველებს სპარსელებთან სიახლოვით აშინებდნენ. მალე ეს მოვლენა დადასტურდა კიდევ, როცა ხოსრო მეორემ იერუსალიმი აიღო, 614 წელს, მოიწვია საეკლესიო კრება და შაჰის მორჩილ ქრისტიანებს სომეხთა სარწმუნოების, მონოფიზიტობის მიღებას აიძულებდა. ამ დადგენილებით სარწმუნოებრივ დაპირისპირებაში გამარჯვების სასწორი სომხებისაკენ გადაიხარა, მაგრამ მალევე ბიზანტიის კეისარმა ჰერაკლემ სპარსეთის ძლიერებას ბოლო მოუღო და შესაბამისად მონოფიზიტობა ქართლში არ გავრცელებულა.

საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებამ შესაბამისად მოითხოვა ქართულ ენაზე ღვთისმსახურების აუცილებლობა. მორწმუნე ერის მშობლიურ ენაზე უნდა აღესრულებინა ღვთისმსახურება. კორნელი კეკელიძე აღნიშნავს, რომ ქართველები ქრისტიანობის მიღებისთანავე ვერ აღასრულებდნენ ქართულად ღვთისმსახურებას, ამისთვის საჭირო იქნებოდა ლიტურგიკული წესების გადმოქართულება. ამას ისტორიული ფაქტებიც ადასტურებს. როცა მირიანი აღიარებს ქრისტიანობას, იგი კონსტანტინეპოლის პატრიარქთან აგზავნის მოციქულს, ხოლო წმინდა ნინო დედოფალეულენესთან და ისინი მღვდლების გამოგზავნას სთხოვენ იმპერატორსა და დედოფალს, შესაბამისად, ქართულად ვერ აღასრულებდნენ ბერძენი მღვდლები ღვთისმსახურებას. არც მალე და არც ადვილად არ მოხდებოდა

გადმოქართულება ქრისტიანული ლიტურგიკისა. თავდაპირველად, სავარაუდოდ, სახარება უნდა გადმოეთარგმნათ და ეკითხებოდა მორწმუნეებს ქართულად ღვთისმსახურის დროს. (შდრ. იაკობ ხუცესის „წამებაი წმიდისა დედოფლისაი“, სადაც დედოფალს, როცა სასახლეში ბრუნდება, თან მოაქვს ევანგელე, რომელიც სავარაუდოდ ქართულად უნდა ყოფილიყო თარგმნილი). მაგრამ მეხუთე საუკუნის ბოლოსა და მეექვსე საუკუნის დასაწყისში, როგორც ჩანს, ღვთისმსახურება სრულდებოდა ქართულად. ვინაიდან საბა განწმენდელი თავის ანდერძში ამ ცხარე მიმოწერიდან ჩანს, რომ საქართველოს ყველა ეპარქიაში, გარდა ცურტავის ეპარქიისა, ღვთისმსახურება ქართულად სრულდებოდა ამბობს, რომ „ივერიელებსა და ასურელებს ნება არა აქვს ჟამისწირვა შესრულონ თავიანთ ეკლესიაში; იქ მათ შეუძლიათ წართქუან ჟამნობა, შესრულონ სამხრობა და წარიკითხონ თავიანთ ენაზე სამოციქულო და სახარება. მეექვსე საუკუნეში კათალიკოს კირიონის დროს, ქართულ და სომხურ ეკლესიათა საჭეთმყრობელთა ცხარე მიმოწერიდან ჩანს, რომ საქართველოს ყველა ეპარქიაში, გარდა ცურტავის ეპარქიისა, ღვთისმსახურება ქართულად სრულდებოდა. დროთა განმავლობაში ღვთისმსახურება შეიქმნა უმთავრეს ფაქტორად საქართველოს განაპირა პროვინციების გადმოქართულებასა და მათში ქართული სახელმწიფოებრიობის გამყარება-გამტკიცებაში.“

აქ არ განვიხილავთ გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ შინაარსს, არამედ ჩვენს ყურადღებას შევაჩერებთ უშუალოდ იმ ეპიზოდზე, რომელშიც აღწერილია ქართული სალიტურგიკო წესი.

გრიგოლს უზრუნია იმაზე, რომ თავისი მონასტრებისათვის შეემუშავებინა სამონასტრო წეს-განგებანი - ტიპიკონი.

ტიპიკონი საეკლესიო წიგნი, რომელიც შეიცავს ყველა მღვდელმსახურისათვის სახელმძღვანელო მითითებებს საწელიწდო კალენდრის დღეებში, შვიდეულის კვირებში და ყოველდღიურ ღვთისმსახურების ჩატარების წესისა და თანმიმდევრობის შესახებ. ქრისტიანული ღვთისმსახურების ისტორიაში საეკლესიო ტიპიკონი ერთგვარად განსაზღვრავდა თუ რომელი ეკლესიისა თუ მონასტრის პრაქტიკას უერთდებოდა ესა თუ ის საეკლესიო თემი, რადგან არსებობს სამრევლო და სამონასტრო ღვთისმსახურების წესი. სამრევლო ტიპიკონებიდან აღსანიშნავია იერუსალიმის, ანუ ქრისტეს საფლავის ეკლესიისა და კონსტანტინეპოლის, ანუ აია-სოფიას დიდი ეკლესიის ტიპიკონები. ხოლო სამონასტრო ტიპიკონებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია პალესტინაში საბაწმინდის ლავრის, კონსტანტინეპოლის სტოდის მონასტრისა და ათონის მთაწმინდის ათანასეს ლავრისა. ქართული ეკლესია მეთუ საუკუნემდე უმთავრესად პალესტინის ლიტურგიკულ პრაქტიკასთან იყო დაკავშირებულია,

ამიტომ ღვთისმსახურებაში ჰქონდათ იერუსალიმის ქრისტეს საფლავის ეკლესიის ტიპიკონი „განჩინება იერუსალიმისა“

ქართული სამონასტრო ღვთისმსახურების პრაქტიკაში, ისტორიული და ლიტერატურული ცნობებით დასტურდება, რომ მეცხრე საუკუნეში, გრიგოლ ხანძთელის მცდელობა, ტაო-კლარჯეთის მონასტრებში ღვთისმსახურება წმინდა საბა განმწმენდელის ლავრის ტიპიკონის ქართული თარგმანის საფუძველზე ხორციელდებოდა.

გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობა დაემთხვა იმ პერიოდს, როცა საქართველოს, როგორც სახელმწიფოს, ყოველ მხრივ სჭირდებოდა განახლება როგორც სახელმწიფოებრივ, სოციალურ-ეკონომიურ, ასევე საეკლესიო ცხოვრების მხრივაც. გრიგოლის ღვაწლი მეტ-ნაკლებად ყველა სფეროს გაწვდა, მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ღვაწლი ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიისათვის. თავისუფლად შეგვიძლია მისი მოღვაწეობა მოსეს მოღვაწეობას შევადაროთ, რომელმაც უდაბნოში ააღორძინა სულიერი ცხოვრება: „რამეთუ ვიდრე მოსვლამდე გრიგოლ მწყემსისა მის კეთილისა მხეცთაგან უხილავთა ლტოლვილნი მცირედნი იგი ცხოვარნი ქრისტისნი განბნეულ იყვნეს თითოი ანუ თუ ორ-ორი სივრცესა მას უდაბნოთასა, ხოლო მოსვლასა წმიდისა გრიგოლისა მცხოვარნი იგი განმხდეს და მხეცნი იგი ეშმაკნი განიოტნეს და ყოველი წესი საღმრთოი განემართა.“

გიორგი მერჩულე წერს: „ხოლო მამაი გრიგოლ გულს ეტყოდა, ვითარმედ:“ვითარცა მონასტრისა ჩემისა მამანი სათნოებათა უზეშთაეს არიან ჟამისა ამის მონაზონთა, ეგრეცა წეს არს წესი საღმრთო ეკლესიასა შინა ჩემსა დაწესებად ბრძენთაგან განუკითხველი“ ანუ, იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს საეკლესიო და სამონასტრო წესებს და იცის, რომ შეუძლებელია წესების გარეშე მოღვაწეობა მონასტერში. მას სურვილი აქვს, სამონასტრო განგებულება გარკვეულ წესს ემორჩილებოდეს, რაც ერთგვარად მონასტრის სიძლიერისა და დამოუკიდებლობის გარანტიადაც შეიძლება ჩაითვალოს. ამ მიზნით გრიგოლი თავად გაემგზავრება ბიზანტიაში „ქრისტეს საჭურჭლედ, მეორე იერუსალემდ“ წოდებულ ქალაქში, კონსტანტინეპოლში, ერთ მოსწავლესა და თავის დეიდაშვილთნ, საბა იშხნელთან ერთად. განიზრახა, მოევლო კონსტანტინეპოლისა და ბიზანტიის სხვადასხვა წმინდა ადგილი, გასცნობოდა აქ არსებული მონასტრების წეს-განგებებს. იმავე პერიოდში გრიგოლმა სთხოვა თვის მეგობარს, სულიერ ძმას, რომელიც იერუსალიმში გაემგზავრა, „საბაწმინდის წესისა დაწერაი და წარმოცემაი.“ ამისთვის განიზრახა წარსვლია ქრისტეს საჭურჭლედ, მეორედ იერუსალემდ, რომელ არს კონსტანტინეპოლისი, და ყოველთა საჩინოთა საბერძნეთისა წმიდათ ადგილთა მოხილვად და ლოცვად. მას ჟამსა იერუსალემს წარმავალი ვინმე პოვა მეგობარი თვისი და მას დაჰვედრა საბაწმინდისა წესისა დაწერაი და

წარმოცემაი და ძმათ თვისთა კაცნი მოძღვარნი უჩინნა და მშვიდობაი დაუტევა მათ და აღუთქვა კულად ადრე მოსვლაი.

და თანა წარიყვანნა საბა, დედის დისწული თვისი, და ერთ ვინმე სხუაი მოწაფე, და წარემართა საბერძნეთად და მოიწია კონსტანტინეპოლის, და თაყვანის-სცა ძელსა ცხოვრებისასა და წმიდათ ყოველთა ნაწილსა.“

გრიგოლი ბიზანტიაში მოივლის და მოილოცავს საბერძნეთის წმინდა ადგილებს, ეცნობა სხვადასხვა მონასტრის ტიპიკონებსა თუ განგებულებებს: „ და სიხარულით მოვლნა ყოველნი წმიდანი ადგილნი სალოცველნი, რამეთუ მრავალთა ენათა წურთილ იყო იგი და მრავალ მოსწავლე -ყოფილ ხელითა კეთილად მსახურებისაით. და რომელიმე განსაკრძალვევ ბოროტისათვის. და ესრეთ აღმოვივსო გული მისი სიმდიდრისაგან დაუბეჭვდელისა ახლისა შჯულისა, და სულითა მადლისაითა განმხიარულებულნი წარმოემართნენ საყოფელად თვისთა“.

გარდა საბერძნეთის მონასტრების ტიპიკონებისა, გრიგოლს სურვილი ჰქონდა გაცნობოდა იერუსალიმის, კერძოდ, საბაწმინდის ლავრის ტიპიკონს და მართლაც, იერუსალიმიდან დაბრუნებულმა გრიგოლის სულიერმა მეგობარმა, ჩამოიტანა კიდევ მისი ასლი. ერთად შეჯერებული ტიპიკონებიდან გრიგოლმა ტაო-კლარჯეთის მონასტრებს საკუთარი განგებულება შეუდგინა, რომელიც სიბრძნით იყო განსაზღვრული და

მეცნიერებით განზრწყინებული. „მაშინ იერუსალიმით მოიწია კაცი, რომელმან მოართუა საბაწმინდის განგება დაწერილი.

ხოლო ნეტარმან გრიგოლ მას ჟამსა განაწესა წესი თვისისა ეკლესიისაი და მინასტრისაი, სიბრძნით განსაზღვრებული და მეცნიერებით გაბრწინებული და ყოველთაგან წმიდათა ადგილთა გამორჩევით შეკრებილი, ვითარცა საფასი დაუღვენელთა კეთილთაი.“

საინტერესო და ყურადღება გასამახვილებელია იმ ფაქტზეც, თუ როგორი ცხოვრებით ცხოვრობდნენ გრიგოლის მიერ დაარსებულ მონასტრებში წმინდა მამები. „რამეთუ ესრეთ იყო ცხოვრებაი ნეტართაი მათ: სიმართლესა შინამათსა მარადის თავთა თვისთა ბრალობაი აქუნდა და სიყუარულისა ძირი მტკიცე, მოთმინებაი სიმდაბლით და სიმშვიდით, მარხვაი ლოცვითა შეზღუდვილი, სარწმუნეობასა თანა მართალსა დამტკიცებული სიწმინდეი გულისაი და ჭეშმარიტებაი ენისაი და უბიწოებით კრძალვაი სრულიად ყოველსავე ზედა. ხოლო წმიდასა ეკლესიასა ლოცვასა მათსა არა აქუნდა უბნობაი ურთიერთას, არამედ შიშით დგანედ, ვითარცა ზეცას წინაშე ღმრთისა. და რა ჟამს „დავითსა“ იტყვიედ, ვიდრე „ალელუიასა“ განსრულებამდე, მემხრეთა ვერ იკადრიან მუხლისა ადებაი დაწყნარებულსა მას ლოცვასა მათსა, რამეთუ არა აქუნდა ჩვეულებაი სწარფით თქუმისაი ყოველსავე ზედა საგალობელსა მათსა, არამედ მდაბლად [ვ] და გვიანად იყო ლოცვაი მათი.“ ეს წესი მკაცრად იყო განსაზღვრული და

შესაბამისად, როგორც აღნიშნავს გიორგი მერჩულე, სწორედ ამიტომ არავინ უდებთაგან არ იყო შეწყნარებული გრიგოლის მიერ. გარდა ამისა, არავის ჰქონდა უფლება ეკლესიაში კედელს მიყრდნობოდა, გარდა ღრმად მოხუცებულისა, არაფერს ვამბობთ მილსა და მოურიდებლად ჯდომას საერთოდ არ იკადრებდნენ.

ეკლესია- მონასტრებში სხვა წესიც არსებობდა: ყოველი ღამისთევისას: შეღამებიდან გათენებამდე ლოცვა, ღამისთევამდე დღის ყველა ჟამის ლოცვა, ჟამისწირავა მეცხრე ჟამის დროს და კვერექის შემატება, ხოლო ჟამისწირვაზე „წმიდაო ღმერთო“ წინ კვერექსი „ზეგარდმო და კვირა დღის ჟამისწირვაზე ექვსი „წმიდაო ღმერთო“ ამასთანავე, საკურთხეველის მსახურებისას არ გაიბედებოდა ფოჩიანი სამოსლითა და ტყავით მსახურება: „ყოველთა ღამისთევით შემწუხრებითგან გათენებამდე ლოცვაი, და ღამისთევითა წინაღლით დღისა ჟამთა ყოველთა ლოცვაი და ჟამისწირვაი ჟამსა ცხრაჟმისასა, და კვერექსთა შემატებაი. ხოლო ჟამისწირვასა ყოველსა „წმიდაო ღმერთისა“ წინა კვერექსი „ზეცითგარდამო“, და კვირაკეთა ჟამისწირვასა „წმიდაო ღმერთო“ ექუსი და საკურთხეველისა მსახურებასა ფესუედითა სამოსლითა და ტყავითა არა იკადრებოდა მსახურებაი.“

განსაზღვრული იყო მიცვალებულთათვის წესის აღების წესიც: გარდაცვალებიდან აღინიშნებოდა მესამე, მეშვიდე, მეორმოცე დღე, წელიწადი. ამ დღეების ჟამისწირვას არ მიათვლიდნენ იმ ორას დღეს, რაც ხანცთაში დამარხულებისათვისაა დაწესებული.

პაქსიმადის (ერთგვარი საჭმელი მეუღაბოებში, გამხმარი პური) გაყოფაც თავიდანვეა დაწესებული. „ხოლო გარდაცვალებულთათვის ყოველთა გარდაიხდიან, გარდაცვალებითგან რასაცა დღესა მიხუდის, სამი დღეი და შვიდი, ორმოცი და წელიწადი. და მათ დღეთა ჟამისწირვაი არა შეათუალიან ორასთა მათ დღეთა, განწესებულთა ხანცთას დამარხულთათვის. და განყოფაი პაქსიმადისაი პირველთგანვე განწესებულ არს. გიორგიწმიდისა თვეი რა დადგეს, მარხვაი წველით,ვიდრე გიორგიწმიდობამდე, ეგრეთვე ქრისტეშობისა მარხვანი და წმიდათ მოციქულთაგანი საეკლესიოდ დიდითა მოღვაწებით და კეთილად კრძალულებიტა აღასრულიან.“

ნომბრის თვიდან ყოველი შაბათის ცისკრის ლოცვაზე პირვმარხვამდე და დიდმარხვის დროს ბზობამდე იკითხებოდა 4 კანონი და „ეგრეთვე წიგნის კითხვაი ოთხი“, ვნების კვირაში განსაკუთრებული წესი აღესრულებოდა, ხოლო აღვსებიდან ახალ კვირამდე „ჭირის კანონს“ არ იტყოდენ სერობაზე და სერობაზე „ხადილსა ჩემსა“ წარმოთქვამდნენ, თითო კანონს კითხულობდნენ ახალ კვირიაკემდე ცისკრის ლოცვაზე. ხოლო სულთა ხსენების დროს, აღდგომის შემდეგ, ცისკრის ლოცვაზე „ნეტარ არიან“ და „გალობანს“ წარმოთქვამდნენ ისე, როგორც საეკლესიო განგებაში არის დარჩენილი

მკაცრად იყო განსაზღვრული საცხოვრისი თითოეული ბერ-მონაზვნისა. სენაკში მხოლოდ ერთი პატარა საწოლი იდგა, ზედ

„უბადრუკი“ საგები ეგო და ერთი ჭურჭელი წყლისათვის. სხვა რამ, რაც ადამიანის კეთილდღეობისათვისაა საჭირო მკაცრად იკრძალებოდა. ერთობლივ ტრაპეზზე ჭამდნენ, სადაც ღვინო ფაქტობრივად არც კი იხმებოდა, რადგან ბერების უმეტესობასარც კი გაესინჯათ არასდროს (თავად გრიგოლს არასდროს უგემნია იგი, როგორც გადმოცემიდან ვიგებთ), ხოლო ვინც სვამდა, მხოლოდ მცირედს და წყალში განზავებულს.

სენაკში საკვამურიც არ იყო, ამიტომ არც ცეცხლი ინთებოდა . ღამით სანთლითაც არ ნათდებოდა სენაკი. სანაცვლოდ ღამით იყო ფსალმუნთა გალობა და დღისით კი წმინდა წერილის კითხვა და ჟამის ლოცვები.

ტრადიციულად ითვლება, რომ გრიგოლმა თავისი წესდება შეიმუშავა საბაწმინდის მონასტრის ტიპიკონის საფუძველზე, რომელიც შესაბამისობაში მოიყვანა ტაო-კლარჯეთისა და სავარაუდოდ, საქართველოში არსებული სამონასტრო საცხოვრისის ადგილ-მდებარეობასთან და ეს წესდება უნდა გავრცელებულიყო ტაო-კლარჯეთის სხვა მონასტრებშიც, როგორც მიუთითებს კორნელი კეკელიძე, ხოლო სხვა მოსაზრებით, გრიგოლ ხანცთელის მიერ დამკვიდრებული საეკლესიო განგებაში უნდა იგულისხმებოდეს იერუსალიმის ლექციონარი- ერთ-ერთი უძველესი ქართულენოვანი ლიტურგიკული წიგნი.

გრიგოლ ხანცთელი, როგორც გიორგი მერჩულე გვამცნობს, სასულიერო მწერალი და მწიგნობარი ყოფილა. გრიგოლის

ცხოვრების მიხედვით, ხანძთის მონასტერში ინახებოდა ჰიმნოგრაფიული კრებული- საწელიწდო იადგარი (ლიტურგიკული კრებული მთელი წლისათვის): „აწ არს ხანძთას ხელითა მისითა დაწერილი სულისამიერ წმიდისა საწელიწდო იადგარი, რომლისა სიტყუანი ფრიად კეთილნი არიან.“

ზემოთ აღვნიშნეთ, საეკლესიო ლიტურგიკა ქართულ ენაზე აღესრულებოდა მეექვსე საუკუნეში ქართული ეკლესიის ყველა ეპარქიაში, გარდა ცურტავისა, სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი სომხებს შეადგენდა, მაგრამ გიორგი მერჩულე „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ გადმოგვცემს, არსენ კათალიკოსის მოღვაწეობასაც, რომლის დროსაც, როგორც ჩანს, მთელ „ქართლის ქვეყანაში: „ჟამის წირვა“ ქართულად აღესრულებოდა: „ქართლად ფრიადი ქვეყანაი აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაი ყოველი აღესრულების, ხოლო კვირიელისონ ბერძნულად ითქუმის, რომელი არს ქართულად „უფალო წყალობა ყავ“, გინათუ „უფალო შეგვიწყალებ.“

როგორც ჩანს, ეკლესიამ თავიდანვე მიაქცია ყურადღება ღვთისმსახურებაში თვითნებობის აღაგმვას დაამიტომაც შექმნა მან ყველა სავალდებულო წესი. ამ წესს ტიპიკონი უწოდა და მასში გადმოგვცა რეგულაცია საეკლესიო ცხოვრებისა. ეს არის ერთგვარი წესდება, ღვთისმსახურების სახელმძღვანელო. ღვთისმსახურების ისტორიაში ამა თუ იმ ტიპიკონის არსებობა მაჩვენებელია იმისა, თუ რომელი ეკლესიის, თუ მონასტრის პრაქტიკას უერთდება ესა

თუ ის ერი. როგორც უკვე აღინიშნა, ქართული ეკლესია მათე საუკუნემდე უმთავრესად პალესტინის ლიტურგიკულ პრაქტიკასთან იყო დაკავშირებული და ამიტომ მას ღვთისმსახურებაში პალესტინის ტიპიკონი ჰქონდა ძირითად წყაროდ გამოყენებული. ამის შესახებ თავად გიორგი მერჩლე გვამცნობს „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში“.

დასკვნები

ჩვენ შეძლებისდაგვარად შევისწავლეთ ის ძირითადი საკითხები, რაც საინტერესო და ერთგვარად დამაკავშირებელი შეიძლება ყოფილიყო ქართულ და იერუსალიმურ ლიტურგიკას შორის, ღვთისმსახურების საწყის პერიოდში. აქვე აღსანიშნავია, რა თქმა უნდა, ის ფაქტიც, რომ თავად ეგერია სიღრმისეულად ვერ გვამცნობდა ყველა იმ წესს, რაც დამახასიათებელი იყო ერთიანი ეკლესიისათვის, რადგანაც მცირეოდენი ცვლილებებს ყოველი ეპოქა განიცდის და ამასვე განიცდიდა საეკლესიო მღვდელმსახურებაც. ქართული ეკლესია არ არის ცალკე სხვა მართლმადიდებლური ეკლესიისაგან, რადგან იგი მსოფლიო ეკლესიის ერთ ერთი ნაწილია.

მნიშვნელოვანია, რომ ქართული ლიტურგიკული პრაქტიკა მათე საუკუნემდე პალესტინის ლიტურგიკას უკავშირდება და ღვთისმსახურებაში პალესტინური ტიპიკონიც იქნებოდა გამოყენებული (ამის დამადასტურებელია ერთ-ერთი ცნობა

გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაშიც“ გვაქვს მოცემული).

ეგერიას „მოგზაურობის“ ტექსტის ცალკეული ფრაგმენტების კვლევა და შეპირისპირება ქართულ ლიტურგიკულ ტექსტებთან სწორედ ამის დასტურია.

ეგერია თავის მოგზაურის დღიურებში არაოფიციალური ენით გადმოსცემს ლიტურგიკულ წესებს, რაც ერთგვარად გამოწვევაცაა მთარგმნელისათვის. განსაკუთრებით საინტერესო იქნება მათთვის, ვინც იკვლევს ხალხური ლათინურის ლექსიკასა და გრამატიკას. ეს ის პერიოდია, როცა რომანული ენები ცალკეულად ყალიბდებიან და ამიტომ ტექსტის თარგმანის დროს საჭიროა ზუსტი და სიტყვასიტყვითი თარგმანი. მით უფრო, რომ ტექსტი ჩვენამდე სამწუხაროდ მხოლოდ ერთ ვარიანტადაა მოღწეული და ისიც საკმაოდ დაზიანებით.

ნაშრომში წამოჭრილი საკითხები, შესაძლებელია, შემდგომი კვლევების საინტერესო მასალადაც გამოვიყენოთ. მით უფრო, რომ თავად ეგერიას „მოგზაურობა“ ქართულად არ არის ნათარგმნი და ვიმედოვნებთ ტექსტის თარგმნის შემდეგ კიდევ უფრო საინტერესო მასალა წარმოჩნდება ჩვენ თვალწინ.

ნაშრომის ძირითადი დებულებები ასახულია შემდეგ პუბლიკაციებში:

1. კ. ბორჩხაძე - ლიტურგიკული პრაქტიკა გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის“ მიხედვით. ბსუ, ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში II. ბათუმი 2014 წ. გვ. 222-224
2. კ. ბორჩხაძე - ეგერიას მოგზაურობა და მომლოცველობის ისტორია IV საუკუნეში. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის უნივერსიტეტის 80 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სტუდენტთა საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომთა კრებული. ბათუმი 2017 წ. გვ. 166-169
3. ლიტურგიკული პრაქტიკა III-IV საუკუნეებში. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის უნივერსიტეტის 80 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერთა II სამეცნიერო კონფერენციის მასალები-2015 . ბათუმი 2017 წ. გვ. 25-30
4. კვირის საღვთო ლიტურგია ეგერიას „მოგზაურობის“ მიხედვით. ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში-III” -საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, 2018წ. (იბეჭდება)

კონფერენციები

1. კ. ბორჩხაძე - ლიტურგიკული პრაქტიკა გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის“ მიხედვით. ბსუ, ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში II. ბათუმი 2014 წ
2. კ. ბორჩხაძე - ეგერიას მოგზაურობა და მომლოცველობის ისტორია IV საუკუნეში. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის უნივერსიტეტის 80 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სტუდენტთა საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომთა კრებული. 2015 წ.
3. ლიტურგიკული პრაქტიკა III-IV საუკუნეებში. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის უნივერსიტეტის 80 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერთა II სამეცნიერო კონფერენციის მასალები-2015 .
4. კვირის საღვთო ლიტურგია ეგერიას „მოგზაურობის“ მიხედვით. ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში-III” -საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, 2018წ.

Batumi Shota Rustaveli State University

Faculty of Humanities

Department of European Studies

Keso Borchkhadze

With the Right of Manuscript

Egeria's Journey and Georgian Liturgical practice in the V-X
centuries

Specialty –Literary Studies

A b s t r a c t

of the dissertation submitted for the
academic degree
of
Doctor of Philology (PhD)

Batumi 2019

The research has been carried out at the Department of European Studies at Batumi Shota Rustaveli State University

Academic Supervisor

Marina Giorgadze

Doctor of Philology, Professor,
Batumi State University.

Reviewers

Natia Nikachadze

Doctor of Philology. Head of
schoole-liceum

Master Class

Ramaz Khalvashi

Doctor of Philology, Professor
Batumi State University.

Shota Gigieshvili

Doctor of Philology,

Batumi State University

The defense of the dissertation will take place on **19.07.2019** at 13:00 p.m. at the meeting of the Dissertation Board of the Faculty of Humanities at Batumi State University.

Address: 35 Ninoshvili Street, 2nd floor, room: 37

The Dissertation is available at BSU Ilia Chavchavadze library and BSU website (www.bsu.edu.ge)

Secretary of the Dissertation Board

Doctor of Philology, Associate Professor

N.

Phartenadze

The definition of church in St. Paul's Epistle to the Ephesians, says that the Church is the Body of Christ. The head of the Church is Christ, who fulfills everything around.

The role of the Church in Christian countries is great and important, it was recognized as a state religion in many of them. Religion has always attributed a very special place to this institution, as the goal of the Church is the unity of the Creator and his creatures (humans). He must elevate human to freedom and share him with the divine perfection. The apostle Paul determined that the Church is the body of Christ. Accordingly, it is the only one as on the earth as in the cosmic dimension.

The earthly church is connected to the cosmic, the heavenly one. The Church itself is the Body of Christ, which perfection in itself includes. The earthly Church is the only way to the heavenly one. We can conclude that the Church is a living organism uniting people of common religion and secret rituals. They are under the leadership of one ecclesiastical hierarchy. The Church gives us some kind of dogms, laws, rituals, protection and consideration, the formation of which is a sort of order.

One of the main points of Orthodox dogmatic studies and theology is teaching about the Church. The first two World Ecumenical Churches were the epoch of Trinitarian debate, where Orthodox teachings on the Holy Trinity were revealed according to the Holy Scriptures. Every subsequent congregation, including the Nikea VII

Ecumenical Church, was the epoch of Christology. That is, the teaching about Christ, which is the essence of the Gospel, received a form of dogma. In general, the teaching of the church remains unclear for many and it is often the subject of doubt and argumentation, as it is mostly confined only to the clergy.

The first followers of Christ met in the churches for prayers, and the rule of breaking the loaves, ie, the Eucharist, was performed in their homes. Later, when the number of believers grew, it was necessary to arrange separate churches, in other words the existence of more churches was required, but there had to be determined the rules to form all the unity that was needed for the ecclesiastical worship. This rule would be determined and based on Christian doctrine.

When the unified Church was established, Christianity was recognized as the official religion, and the Holy Fathers developed a unified liturgy, which was common for all churches, but more or less different. This distinction would be due to the geographical and mental differences of separate countries. Let's recall "Grigol Khandzteli's Life" by Giorgi Merchule in which Grigoli forms the rule of the church-monasteries founded by him in Tao-Klarjeti, based on the sample of several churches plus typicon by Sabatsmindeli.

There is no doubt that the Georgian Church is part of the united Christian world and that's why it was impossible to have a very different shape. It is known that the Georgian liturgical practice recognizes two rules, the first is based on the sample of Jerusalem before the 10th

century (the facts are certified in Grigol Khandzteli's life), and then from the 11th century, the sample of Sacred Mountain of Athens liturgy takes place.

The main purpose of the present work is to introduce the union between the Georgian and the Jerusalem churches, which is based on different sources, but our work presents another source of evidence and it has not been discussed in details in this regard for Georgian readers yet. (I will not be the exception if I say that this research is not as deep as we need for further research, but I really think that it is a step forward).

We studied the pilgrimage of fourth century pilgrim woman, Egeria (in some sources, so called Eteria /Sylvia). What are we talking about in this thesis? We simply want to say that Egeria is a woman who travels on the holy land, as do other pilgrims, she chooses the way according to the bible and visits all the places mentioned in the Bible, where the important things had happened. We can say that Egeria is on an interesting way, visiting Palestine and Jerusalem, she depicts and describes the environment in details as well as all the rules that she had come across in those places.

We have tried to find out how close the liturgical customs of the Georgian Church is to the early Church of Jerusalem and the Georgian Church in the V-X centuries, find similarities and differences. Therefore, taking into consideration the goal of the work, we are faced with the

task that has become an interesting study for me and I do think that it will be the subject of interest for the public as well.

The presented work consists of several chapters. Namely: Introduction, Chapter I- Pilgrimage and its History, Chapter II - Liturgical Practice in Early Christianity (The liturgy of the Jerusalem church), Chapter III Egeria and her Pilgrimage Diary, Chapter IV- Georgian Christian Church in V-X Centuries and Liturgical Practice according to "Grigol Khandzteli's Life" by Giorgi Merchule, Conclusion.

In the first chapter I have focused on the pilgrimage (pilgrimage) and its history. We tried to clear out when the pilgrimage begins on the holy land, how important it was to move to the Holy Land after the spread of Christianity in general. What was the pilgrim route like?

The second chapter discusses the early Christian period. The term itself refers to Jerusalem Church liturgy.

I dedicated the third chapter to Ageria and her travel diaries where the pilgrim woman describes her journeys and routes. What was the situation in the East of this period like, particularly the liturgy of the Christian Church?

In the fourth chapter we speak about the V-X century Georgian Church history and we try to analyze the life of Grigol Khandzteli by Giorgi Merchule and find out the links with Jerusalem's liturgy.

The novelty of the work is that we tried to draw parallels between the Georgian and the Jerusalem Churches. At the same time, I

think that the translation of the new text into Georgian will be the basis for future studies.

Actuality of the thesis is that in the modern world there is a distinction between the church and society. And this distrust must be caused by the lack of knowledge in theological issues. I think that the Church is losing its initial function because of false oral teachings, it is essential to define some dogmatic and liturgical issues for the public.

The Presented thesis is interesting as the research of new text and its connection with the existing one means the actuality of the topic. The research of liturgics can be filled with new facts for history of the church, the comparative analysis will be done between Georgian and Jerusalem liturgics practice.

The methods of research-while working on thesis the following methods of research were used: the study of sources and literature and qualification, analysis of proper data, also comparative analysis and synthesis, semantic analysis of the text, translation of the text and analysis.

Chapter I

Pilgrimage and its History

The history of pilgrimage is as old as Christianity itself. The spread of Christianity in the world led believers to their journeys to the holy places and to see all the holiness associated with the Messiah, the Mother of God, or the other saints.. The main thing for them was to

release themselves from the sin and they were comforting all of them. They lamented, sold everything off, donated and they dressed as beggars and followed the way of Christ.

The first pilgrims were mentioned in the Bible itself, where we find the earliest information about pilgrims. It was when the Jews went to the main city to Jerusalem to celebrate the holiday called "*Pesach*", to worship in the great temple. Another example of this is Jesus Christ's entering into Jerusalem on Passover day.

Pilgrimage had some difficulties. The principles of the Roman Empire tried to create a safe environment for the roads on which the Roman legions, as well as travelers, merchants or pilgrims travelled. At the same time special maps were created, in which there were marked all those places where it was possible to find a shelter or stay for pilgrims, or other travel-merchants.

Also, Pilgrims often traveled by the sea. On a board of a ship there were the representatives of various nations, merchants, actors, soldiers, pilgrims, or representatives of various cultures and religions, so this was a good place for the preachers who preached Christ's gospel and the Holy Scriptures. So did the apostle Paul too.

There are some references by saint fathers about the pilgrims. The visit to Jeruslaem was specially strengthened in the fourth century. This interest was especially strengthened when the Mother of Constantine the Great visited the Holy Land in 326. The Queen Elena found the place on the Mountain of Golgotha where Jesus Christ was

crucified. This place turned into a special place in the Christian world for pilgrimage and the number of pilgrims has been increased since then.

Palestine acquired a special significance after Constantine the first had declared it as a sacred land. The glorification of Palestine and Jerusalem is the merit of the imperial family. Constantine offered the members of Nicaea Council to recognize Jerusalem as the holy city and the Queen Elena could be called the founder of the sacred archeology.

After naming Jerusalem as the Holy City it was followed by construction of a set of new basilicas and temples, and at the same time it became pilgrims' shelter and home. So a number of special houses were constructed, where they offered shelters for poor pilgrims.

Pilgrims were seeking for sacred places not only from the gospel but also from the old testament, so that they could respect and visit the graves of prophets, holy fathers, especially Solomon's tomb.

In one of the manuscripts of IV century we read: "We came to Saint Sioni Basilica, where a lot of wonderful things are kept, among them there is a stone which as the Bible tells was regarded as useless by the builders. When Jesus Christ came to the temple, which was the house of Jakob, he saw this stone. He picked it up and placed in the corner. It is possible to take this stone and if you put it to the ear, you would hear the voices of a lot of people.

In the same temple there is a stake on which the Lord was tortured. All this is miraculously depicted on it, because the Lord was so tightly attached to it, that one can easily notice his finger and

fingerprints. It is seen so clearly and vividly that the pilgrims put a piece of cloth and an image of Christ is transferred on the cloth. This cloth has miraculous power which can cure people from a lot of diseases. Pilgrims often put it around the neck in order to get blessings from the Lord. There is also a bowl in which the Holy Apostles held the first liturgy after the Lord had risen.

It is interesting to note that the most massive voyage of pilgrims started from Christmas and lasted until Pentecost. Especially it was doubled on Easter day when the new wave of pilgrims visited the place. Pilgrims often described their route themselves which worked as a guideline for other pilgrims.

It should be noted that the pilgrims seemed to have formed so-called "Pilgrim Clothing". It was inevitable to have long hair and beard for pilgrim men, they were holding a stick in their hands, they had a rope, on which ampullaceal for water collecting was attached. For shading they were using a palm tree twig, which in Latin means palm tree twig carrier (polmarius-palm branch). Why the palm? On his way to Jerusalem Jesus was welcomed by palm tree twigs and was sung *Ossana*.

We have lots of documents or manuscripts where we read about pilgrims' journeys. They describe in details how and where they went on pilgrimage. "And if after that I am alive, I will tell you about the divine love, and if God wishes about those places which I visited. "And you, my dear sisters, be kind and pray for me, remember me in the prayers, live or dead." - writes One Pilgrim woman in the IV century.

Chapter II

The Liturgical Practice of Early Christianity (the Liturgy of the Jerusalem church)

The Old and New Testament churches are united with live connections. The rule of law which God gave to Jewish people through Moses is the new prototype of New Testament and the future Church. The prophets of the Old Testament constantly predicted about coming of Messiah and a new law, which would preach the truth and illuminate the hearts and minds of humans.

The first information about the pervasion of church is given by the Holy Evangelist Luke in "The Acts of the Apostles". Thus, with the great grace of God, we have the Epistle - the Acts of the Apostles and letters of the Apostles to study the first years of its existence.

To study the first years of existence of church, holy story is used which also gives us a clear message about the arrangement of the church, the rules of worship, teaching and management. These stories are kept and maintained by the sacred saints in their writings.

After Christ's ascendancy on the Mount of Eleon, the disciples often met on Mount Sioni and prayed continuously in the room (supposedly, it should be the room where the last supper was held by Jesus), about 120 people. At that time the Christ's church was so small and it would have spread throughout the Earth.

The first church was made up of Jews and was considered as one of the branches of Judaism. Even in the Gospel we see that many rabbis listened to Jesu's teachings and in some ways they were sympathetic to his preaching.

During some period, when Christians were considered as one of the branches of Judaism, they were not persecuted by the Romans, because Judaism was regarded as an untouchable religion of the Jews and the Romans did not forbid it.

It is necessary to know the structure of the first Christian community. What was the structure of the church?

In the New Testament we read that there are various servants of the church: apostles, elders, evangelists and deacons. All these positions listed above had the functions in the religious service. Those people who served were embraced by power and authority to guide believers. For convenient analysis of ecclesiastical positions, it is better to divide them into two groups - generally and locally.

Apostles, prophets, teachers and evangelizers can be ascribed as general servants. Ecclesiastical history compares his theories, practical doctrines and ecclesiastical life to the doctrines of the apostles. These three positions: the Apostle, the Prophet and the Teacher are common ones. Their power was not limited, because it was spread throughout the church. All the apostles had their apostolic power, regardless where they

were that very moment: in Jerusalem, in Antioch, in Samaria, in Galatia and so on. All servants from the general group had one common sign: none of them were chained to any particular place of residence or community. They traveled and taught the flock. The origin of the deacones is related to the sixth chapter of the Acts of the Apostles, but the word "deacon" is not used in this chapter of the Holy Scripture. The Greek analogy of the word "deacon" is "servant". The obligation of these seven was to serve the Christian community and to take care of all its members.

The Eucharist-communion is an important part of the church structure. On the last day of his existence on the earth, Jesus celebrated his passover with his disciples, called all of them, referred to his sacrificial death, spread bread and wine, which literally symbolized his blood and flesh. The communion is a key part of Christian worship. After Epiphany, the communion is moving closer to Christ and his Church.

Early Christians' service was accompanied by the chanting of the hymns that were mainly derived from the psalms. From this we can conclude that the early Christians were conducting their worship in their homes.

But later, of course, the church liturgy and its structure changed over the time. It should also be noted that the main rule remained unchanged. This was the rule of baptism and sacrament.

In the IV century, the Christian Church, which was declared as the state religion became compatible with the administrative

division of the Roman Empire. The Roman Empire was divided into 100 provinces and each province into city districts. The Christian Church organized parishes in these districts, which were led by priests. They were subordinated to the Civil District, while the Bishops of the District – to the Archbishop of the province. Patriarch was the highest level. There were five such patriarchates: Rome, Alexandria, Antioch, Constantinople and Jerusalem. The ecclesiastical congregations represented the unity of the Christian Church.

The monk's life required a certain rule and therefore legalization of the Divine Liturgy or divine service, where the secret of the sacrament, ie the Eucharist, for the living as well as the dead was performed. This rule was determined by Christ on the last supper. In the liturgy the life of Christ is mentioned from the time of Christmas to the ascension. The Liturgies performed today were created in the period of early Christianity by James, St. Basil the Great, St. John Chrysostom and St. Grigori Dologos.

Basil the Great wrote the form of liturgy in the IV century, which was the shortened version of Apostole Jacob. And St. John Chrysostom shortened it even more.

The rules of the Jerusalem churches are in the common interests for both the Georgian and the World Churches. The church has emphasized the importance of control of arbitrariness in the worship of the Lord and that is why the mandatory rule was created. This rule was

called *typicon*, which is a somewhat regulation for ecclesiastical life. This is a kind of guide.

Chapter III

Egeria and the Diary of her Journey

Who is Egeria and where is she from? What important place does she have in the Christian world? As the source informs us, she is a pilgrim woman who not only traveled and experienced pilgrimage to the Holy Land but also described her journey and she writes about this trip in her epistles. Today she is known as *ITINERARIUM EGERIAE*.

The middle part of this work is preserved in *Codex Aretinus*, which was created in the Roman Church in the 11th century. The beginning and the end of this letter is not preserved and the title is not known either. It was found in 1884 by Italian scientist Jan Francesco Gamurini. He published it under the title "Traveler" in the magazine "Studi e documenti di istoria e diritto T.V", in 1887, as a reworked text.

It is important to note that this manuscript is quite interesting and at the same time plays a special role in the history of pilgrimage.

The manuscript discovered by Gumurrini belongs to Areco library of St. Mary's brotherhood and should be of the XII century. The manuscript consists of 87 pages and is performed by one person, performed in so called "Langobardian" calligraphy, which was found among Monte Cassino's manuscripts. The height of the parchment is 207

mm and the width is 138 mm. The writing goes on one line. "Finit tractatus mysteriorum Sancta Hilarii, episcopo ab Aldam usque ad Noe, deinde Abraae, Isaac, Iacob, Moyses et Osee prophetae et Heliae. " On the first thirteenth pages there is the tract of Pontifical Bishop St. Pallius, De Mysteriis: "Finit tractatus mysteriorum Sancta Hilarii, Episcopo ab Aldam usque ad Noe, deinde Abraae, Isaac, Iacob, Moyses and Osee Prophecies and Heliae. "

The date of writing is supposed to coincide with the last decade of the fourth century. How can that be determined ?

Based on the contents of the work, this journey should have taken place not later than in the last decade of the IV century. It is noteworthy that this is the next period of Constantine the Great.

As for the identity of the person, it is not mentioned, however when in one of her epistles she compares the river Euphrates to the river Rona, we can freely think that she must be from Gail, that is confirmed in the words of the bishop Edess-that she came here from the extremis porro terries. She had a desire to see the east of the holy places starting from Egypt, where there was Tebeida, Mount Sinai, Palestine, Syria and Asia. She was stoped at points related to certain sacred memories, or the ones pilgrims were attracted by, because of their sacred items. (We have already mentioned above that the pilgrim's records were some kind of reference book for the other pilgrims, which indicated specific places that were visible and affordable for the interested people.

As the manuscript shows, Egerea (Eteria Silva) spent three years in Palestine. She lived in Jerusalem, from where she often traveled and visited the places of Biblical events. She, as a pilgrim, was greeted everywhere with care. We can conclude that she must have been the daughter of a noble and wealthy family. As it cleared out, she was accompanied by numerous army, she was met by bishops everywhere, and she was followed by the military guards in the dangerous areas.

She also has good education, knows the scripture and apocryphal literature. When the trip was completed, she came to Constantinople, where she had a desire to tell her sisters about this journey, as they had remained in their homeland. Who should we imply in sisters, blood relatives, or those who are spiritually connected to her? Presumably, these were the nuns. It is possible that the pilgrims themselves are nuns, but there is no reference of this in the letters.

Chapter IV

Georgian Christian Church in V-X Centuries and Liturgical Practice According to "Grigol Khandzteli's Life" by Giorgi Merchule

Christianity became a state religion during the reign of King Mirian. Its dissemination is traditionally associated with Saint Nino. After Mirian learned the essence of Christianity and admitted it as a state religion, he sent apostles to the emperor Constantine asking him to send priests to Georgia.

Constantine the Great and Queen Elena sent Bishop John, two priests and three dioceses to Kartli, together with cross, icons, donations, and letters from the emperor. This is where the history of Christianity as a state religion in Kartli begins. The information about this was presented by Leonti Mroveli in "Baptising Kartli". However, this fact is confirmed by foreign authors as well, among them are Gelasi Caesarian, Rufinus, Theodorite Kvireli and Gelasi Kvizikeli. The date of declaring Christianity as a state religion is 326.

In the history of the Georgian Church there is no confrontation on reliable grounds and the existence of heresy, which indicates to the fact that there were not followers and they could not even confront the church. Later this case was one of the most important matters of discussion between Giorgi Mtatsmindeli and Patriarch of Antioche. According to the content of their speech there was one common God and there was no one opposing this matter. They were firm in their orthodox belief. The same opinion is spread by Ephraim called the small.

We can not say that Georgian Church doesn't have any hidden enemies, or there were not any followers of the heresy, they simply did not have such strong supporters as in Byzantium or in Asia. There were cases when in the history of Georgian church heretics held high positions. A clear example of this is presented by Juansher, when he let us know that king Archil appoints Mobidan as an Archbishop, who was of Persian origin, he pretended to be an orthodox but in reality he was a

Magi. Historians inform us that he even wrote heretical books, which were burnt by Bishop Michael later on. According to Ivane Javakhishvili this event takes place approximately in 429-437. Ivane Javakhishvili considers that he should have been the follower of Nestor. This is a clear example of the fact that the Georgian Church had not been protected from such "news". At the same time it also indicates that the Georgian Church is not separate, but it is an organic part of the world church where all the processes are similar.

Among the fifth-century theologians, Peter Iber holds a special place, who is called "Second Paul", according to the Grec-Syrian-Georgian sources he is equally respected as Apostle Peter.

Another interesting fact happened in the seventh century in the history of the Georgian Church when there was a conflict between Georgians and Armenians, as a result Georgian and Armenian churches were separated. Georgians were Diophysite and Armenians were Monophysite. This fact itself caused a big confrontation between them, and in many cases this polemic case was changing the policy of intimidation, in particular the Armenians often threatened Georgians with Persians. Soon this event was confirmed, when the Khosro II took Jerusalem, in 614, he convened the ecclesial council and urged the Christians of Shah to accept the Armenian faith and monophysite. By this resolution, the scales of victory in the confrontation had been paid to the Armenians, but soon the Byzantine Caesar Heraklé put the end of the Persian power and the monophysite was not spread in Kartli.

The spread of Christian religion in Georgia therefore demanded the need for worshipping in Georgian language. The liturgy had to be conducted in the native language. Korneli Kekelidze notes that the Georgians could not fulfill the Georgian service soon after the adoption of Christianity, it was necessary to translate the liturgical rules. That is confirmed by the historical facts. When Mirian confesses Christianity, he sends an apostle to the Patriarch of Constantinople and Saint Nino is sent to the queen Helene. They ask the Emperor and Queen to send the priests to Georgia as the Greek priests couldn't conduct liturgy in Georgian. It would not have been neither easy nor fast to translate Christian liturgy into Georgian. Initially, the Gospel had to be translated for Georgian believers during the service. ("The Torture of the Holy Queen", where the queen, when returning to the palace, brings the evangel, which was supposed to be translated into Georgian). But at the end of the fifth century and early in the sixth century, the liturgy was conducted in Georgian. There is an evidence that in all Georgian eparchies, except for the diocese of Tsurtavi, the liturgy was conducted in Georgian, saying that "Iberians and Assyrians do not have the right to conduct services in their churches; There they can take the occasion, to walk to the church and read the gospel in their language. In the sixth century in the period of Catholicos Kirion, it is clear from the hereditary volumes of Georgian and Armenian churches, that in every diocese of Georgia, except for the diocese of Tsurtavi, the liturgy was conducted in

Georgian. Time by time the liturgy was created as the main factor in strengthening of Georgian statehood. "

We do not discuss the content of Grigol Khandzteli's life by Giorgi Merchul, but we stop our attention directly on the episode that describes Georgian liturgy in particular. Grigol developed a monastic rules-typicon for his monasteries.

Typicon is a church book containing guidelines for all calendar days, weeks, containing the rules and sequencing of daily worship. In the history of Christian welfare, the church typicon was to determine which church or monastery practices had to be attached to the church, because there was a spread rule of parish and monastic worship. It is worth mentioning Jerusalem, Constantinople ones so called Aia-Sofia typicons. And from the monastery Tetragonos, it is particularly noteworthy to point out the Palestine's , Constantinople's, St. Saba's Monastery and Athen's typicons.

“Georgian Church was linked to the liturgical practices of the Palestinian people until the tenth century, the liturgy of the Church of Jesus Christ so called "Decree of Jerusalem"

In the practice of Georgian monastic worship, historical and literary evidence confirms that in the nineteenth century, Grigol Khandzteli attempted to worship in Georgian in Tao-Klarjeti monasteries, liturgy was conducted on the basis of Georgian translation.

Grigol Khandzteli's work coincided with the period when Georgia, as a state, needed to be renewed in terms of state, socio-economic and ecclesiastical life. Grigor's contribution extended more or less in all spheres, but it is noteworthy that his contribution to the history of the Georgian Orthodox Church is remarkable. We can freely relate his activity to the activity of Moses, who had renewed his spiritual life in the wilderness. He strengthened the whole Georgian orthodox system. He gives great importance to the ecclesiastical and monastic rules and he knows that it is impossible to work without the rules in the monastery. He has a desire to establish common rules, which may be considered as a guarantor of the monastic power and independence. For this purpose, Grigory himself traveled to Byzantium in the city called "the Vessel of Christ, second Jerusalem" in Constantinople, with one student and his cousin, Saba Ishkhneli. He decided to visit the various holy places of Constantinople and Byzantine, get to know the rules of the existing monasteries. "At the same time, Grigol asked a friend, a spiritual brother who went to Jerusalem, to write down the rules of St. Saba". For this purpose, he decided to be Christ's hoopoe, Jerusalem, Constantinople, and all the churches of Greece to pray for the prosperity. On the way to Jerusalem he asked a friend to stay and learn from the prophets.

His cousin Saba (the son of his mother's sister) accompanied him. They took one more student with them. He worshiped the sacred places. Gregory visits Byzantine and visits the holy places of Greece, he gets

familiar with the types and directions of various monasteries. He visited holy places and gained a lot of knowledge and experience about a new religion.

In addition to the type of Greek monasteries, Grigol had a desire to get acquainted with Jerusalem one, particularly St. Saba's type, and indeed, a spiritual friend of Grigol, who returned from Jerusalem, brought his copy. Together with the typicons Grigol created the mandate specifically for Tao-Klarjeti monasteries, which was determined by its wisdom together with science.

The emphasis is made on the footsteps of the lives of holy fathers in the monasteries established by Grigol. This rule was strictly defined and according to Giorgi Merchule, nobody had ever been pardoned by Grigol. In addition, no one had the right to lean the wall in the church during he service, except for the elderly, not to mention about sleeping, it was totally unbearable.

There were other rules in the churches and monasteries: nonstop prayers every night and during the day. Priests and monks wore special clothes for these particular seremonies.

The rule for the dead was also defined: the third, the seventh, the fortieth, and the anniversary were marked. These days were not included in the rest 200 days. So called dried bread was common to eat for monks. Prayers for the dead were conducted on the third, seventh,

fortieth days and at the end of the year. Monks were fasting during the holidays accordingly.

From the month of November every Saturday at dawn the prayers were read during the long fasting period. Prayers varied according to the particular holidays. Prayers were accompanied by chants.

Housing was strictly defined for each monk. There was only a small bed in the room. There was one vessel for water. Everything else was forbidden to possess. They were eating on a joint trapeze, without touching the wine. If they did, they used to mix it with water and only in a small amount. There was no smoke in the monk's room, so no fire was burning there. At night, the room was not even lit. However at night there was the song of the Psalms and during the day prayers of the Holy Scripture.

Traditionally it is considered that Grigol developed his own statute on the basis of the St. Saba monastery typicon, which was in conformity with Tao-Klarjeti one and presumably with the nearby ones located in Georgia and this statute should have been spread in other monasteries of Tao-Klarjeti, according to Korneli Kekelidze, but in others' opinion, Grigol Khandzteli established the decree of Jerusalem Church so called "Lektsionar"-i- one of the oldest Georgian liturgical books.

According to Giorgi Merchule, Grigol Khantseli was a cleric writer and scribe. According to Grigol's life, a hymnographical collection was kept in Khandzta monastery - a bedrocked lid (liturgical collection for the whole year). In the sixth century, the church liturgy was conducted in Georgian in all the dioceses of the Georgian Church, except for Curtavi, where the majority of the population were Armenians, but Giorgi Merchule in the the life of Grigol Khandzteli tells us about Arsen Katalikos and his deeds, the period of whom the liturgy was conducted in Georgian.

Apparently, the church took this case very seriously from the beginning and established its mandatory rules. This rule was called typicon and it was regulation for the church life. This is a kind of charter, a guidebook of worshipping. The existence of some type of typicon within the history of worship indicates which church or monastery practices shares the particular nation. As we have already mentioned above, the Georgian Church was mainly connected to the liturgical practice of the Palestine until the tenth century and therefore it was used as a key source of Palestinian tutor in liturgy. Giorgi Merchle himself informs us about this in Grigol Khandzteli's life.

Conclusion

Conclusions We, as we could, researched that basic aspects, which could be interesting and played the role of connection between Georgian and Jesuralem liturgics, in the initial period of religious rites. Also, we have

to mention that Egeria herself didn't teach us all the methods which were common for united religious rites, because there are minor changes, which each epoch brings into the church liturgy. Georgian church does not suffer from other orthodox churches, because it's the part of world church. It's important that Georgian liturgical practice was connected to Palestinian liturgy before XX century and used Palestinian liturgical books (the prove is in Giorgi Merchule's "the life of Grigol Khandzteli"). The research of different fragments of text of Egeria's "journey" and its compare with Georgian liturgical texts is the prove of it, also. Egeria is talking about liturgical rules in the diaries of her journey in very unprofessional language, which is a challenge for translator. It will be especially interesting for those who research folk Latin lexica and grammar. This is the period when Roman language were established separately and during the translation of this texts exact and word by word translation is needed, especially because we have only one version of text left till nowadays and it is quite inflicted. The themes in the thesis can be used for future research as well. Especially because the "journey" of Egeria is not translated into Georgian and we hope, that after translation of the text new and interesting problems and questions will pop up.

The main provisions of the work are reflected in the following publications:

1. K. Borchkhadze - Liturgical Practice According to "Grigol Khandzteli" by Giorgi Merchule. BSU, Humanitarian Sciences in Information Society II. Batumi 2014; pp. 222-224
2. K. Borchkhadze – “Egerias’s Journey” and the History of Pilgrimage in the IV century. Collection of works of students' international scientific conference dedicated to the 80th anniversary of Batumi Shota Rustaveli State University. Batumi 2017; pp. 166-169
3. The Liturgical Practice in the III-IV Centuries. Materials of Doctoral and Young Scientists II Scientific Conference of the Faculty of Humanities, dedicated to the 80th anniversary of Batumi Shota Rustaveli State University. Batumi 2017; pp. 25-30
4. “The Weekly Liturgy According to Egeria’s Journey”. Humanitarian Sciences in the Information Society - III International Conference Materials, Batumi 2018; (is being Printed)

Conferences:

1. K. Borchkhadze - Liturgical Practice According to "Grigol Khandzteli" by Giorgi Merchule. BSU,

Humanitarian Sciences in Information Society II.
Batumi 2014;

2. K. Borchkhadze – Egeria’s Journey and the history of Pilgrimage in the IV Century. Collection of works of students' international scientific conference dedicated to the 80th anniversary of Batumi Shota Rustaveli University. Batumi 2015;

3. The Liturgical Practice in the III-IV Centuries. Young Scientists’ and Doctoral Materials, II Scientific Conference of the Faculty of Humanities, dedicated to the 80th anniversary of Batumi Shota Rustaveli State University. Conference materials - Batumi 2015.

4. “The Weekly Liturgy According Egeria’s Journey”. Humanitarian Sciences in the Information Society - III "- International Conference Materials, Batumi 2018;

